

KOMENSKÝ A GUMPPENBERGŮV *ATLAS MARIANUS*

Vojtěch Balík

Comenius and Gumpfenberg's *Atlas Marianus*

In the collection of Bohuslav Dušek is a copy of *Atlas Marianus* by the Jesuit Wilhelm Gumpfenberg (1609–1675) with an alleged signature of Jan Amos Comenius on the front page. The author shows that the book could not possibly belong to Comenius. First, the book's spirit agrees with the baroque Marian cultus, diametrically opposed to the Brethern's religious spirit. Second, the exlibris proper: the name is Kamenský, not Komenský.

Keywords: Wilhelm Gumpfenberg (1609–1675) – Jan Amos Komenský (1592–1670) – Comenius – alleged handwriting – Bohuslav Dušek (1886–1957)

Není nijak překvapující, že v Knihovně Národního muzea, podobně jako v řadě dalších zejména středoevropských knihoven, najdeme svého času populární a často vydávané dílo bavorského jezuita Wilhelma Gumpfenberga (1609–1675) *Atlas Marianus*, mapující a představující tzv. milostné obrazy Panny Marie a s tím nejznámější místa mariánské úcty. Konkrétně jde o třetí, mnichovské vydání z roku 1657,¹ které se uchovává ve sbírce Bohuslava Duška pod sign. *Dušek 228*. Překvapující je však informace, kterou o tomto exempláři mj. přináší katalogizační záznam ve své poznámkové části: *Na tit. listu – mědirytu podpis J. A. Komenského: „Ex libris Joannis Komenský“* (viz obr. č. 1). Už na první pohled totiž vypadá krajně nepravděpodobně, že by si Komenský do osobní sbírky opatroval dílo, které sehrálo tak významnou roli pro šíření barokního mariánského kultu, dílo svým duchem zásadně odporující bratrské náboženské praxi, a že by dokonce deklaroval jeho vlastnictví.

Této skutečnosti si všiml a vyjádřil své pochybnosti již před dvaceti lety Petr Mašek. Ve svém článku pro časopis *Čtenář* kromě úvodu o původu sbírky Bohuslava Duška a jeho zájmu o komeňana a po výkladu o historii díla *Atlas Marianus* jako takového podrobně popisuje muzejní exemplář, konkrétně vlastnické znaky a přípisky (supralibros a ex libris) zástřizlovského rodu (*Mašek 1992*). I když deklaruje, že přípisek *Ex libris Joannis Komenský* je z *mnoha důvodů diskutovatelný*, na základě hypotézy, že by snad tisk přece jenom pocházel z majetku J. A. Komenského, konstruuje jeho možný osud až k okamžiku začlenění do sbírky Bohuslava Duška. Jinak by podle něj mohl být přípisek podvr-

hem: někdo mohl takto účelově zvýšit prodejní cenu pro Bohuslava Duška, o kterém bylo asi známo, že komeňana sbírá. Tuto druhou variantu však sám téměř odmítá, neboť ani zcela nezkušený falzifikátor by jistě nezvolil titul tak prvoplánově a nápadně narážející na ideové zaměření J. A. Komenského. Konečně Mašek také bere v podezření onu českou formu příjmení *Komenský* oproti běžné latinské *Comenius*.² Třetí variantou by podle něj mohla být shoda jmen, tj. že nelze vyloučit existenci někoho dalšího, ať už bychom ho zasadili do jakékoli doby a místa, kdo nesl stejné jméno – *Jan* resp. *Joannes Komenský*. Otázku ponechává otevřenou a zcela oprávněně upozorňuje, že by jí měla být věnována ze strany skutečných komeňologů alespoň marginální pozornost. Pokusíme se tedy, byť s dvacetiletým zpožděním, na tuto výzvu reagovat.³

Jak už bylo naznačeno výše, předpoklad, že by Komenský studoval, ba dokonce vlastnil dílo tak zcela zásadní pro pěstování mariánského kultu, a navíc aby jeho vlastnictví otevřeně potvrzoval, je nereálný a vede k velmi obezřetnému a kriticky skeptickému přístupu vůči všem indiciím, jež zdánlivě dokládají vlastnický vztah Komenského k muzejnímu exempláři *Atlas Marianus*.

Předběžná skepse nás nejdříve ze všeho nutí vrátit se k vlastnímu zdroji domněnky o původu našeho tisku z majetku J. A. Komenského, totiž k samotné grafické stránce vlastnického přípisku *Ex libris Joannis Komensky*, a znovu ji prověřit (viz obr. č. 2 a 3). Především je třeba vyloučit, že by šlo o rukopis samotného Komenského: písmo přípisku ani zdaleka nevykazuje charakteristické rysy jeho rukopisu,

¹ *Atlas Marianus, sive de imaginibus Deiparae per orbem Christianum miraculosis. Editio 3. Auctore Guilielmo Gumpfenberg e Societate Jesu. Liber I. II.* Monachii: ex officina Joannis Jaeklini; typis Luce Strave, 1657. -- 2 části v 1 svazku; 12°. Pro nás není bez zajímavosti, že již v začátcích dlouhé historie neustálého doplňování, rozšiřování a vydávání této typické příručky barokní zbožnosti se svými příspěvky zúčastnili např. Bohuslav Balbín či Jan Tanner. O velkou popularitu díla v českých zemích se pak zasloužil Antonín Frozín překladem do češtiny a doplněním o další česká místa mariánské úcty (*Obrovitě mariánského Atlanta svět celý Mariánský v jediné knižce nesoucí*, 1704).

² Ze stejného důvodu bere v pochybnost také přípisek K. *Jan Amos Komenský* na titulním listu exempláře spisu *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské*, Lešno 1650, NK ČR sign. 54 S 543.

³ Všechny výše uvedené citáty: MAŠEK 1992, s. 108–109.

jak jej známe z dostatečného množství dokladů. Neobstojí ani námitka, že na rozdíl od většiny dokladů jeho vlastnoručního rukopisu, které představují osobní resp. rychlé či marginální poznámky, jde v tomto případě o sdělení na titulním listě knihy, kdy si pisatel dal více záležet, tudíž rukopis vypadá odlišně. Máme totiž i doklady jeho „pečlivějšího“ rukopisu, např. zápisy do památníků, a ani jejich písmo se písmu našeho přípisu nepodobá. Pokud jde o grafickou podobu rozhodující složky přípisu, totiž samotného příjmení *Komenský* (ponecháme-li otázku variant jeho příjmení na později – viz níže), těch několik zcela ojedinělých případů, kdy se nám příjmení *Komenský* zachovalo psané jeho vlastní rukou, opět vykazují zásadní odlišnost, a to i tehdy, kdybychom přistoupili na rozlišování mezi „pečlivým“ a ledabylým zápisem. Komenský sám totiž běžně (pokud nepsal latinsky) používal prvky švabachu, a ty se v našem přípisu neobjevují: proto se zde oproti jeho vlastnoručním zápisům zcela liší nejen počáteční velké písmeno *K*, ale i písmeno *e* uvnitř slova, které je zde v latinkové podobě. Komenský měl ve zvyku psát je švabachem, tedy jako jakési *r*. Kromě toho písmeno *s* psal Komenský jako tzv. dlouhé.⁴

Dále, položíme-li si otázku, zda vůbec text přípisu správně čteme, a pokusíme-li se znovu pečlivě identifikovat každé písmeno, u slova *Komensky* nás překvapí nečekaná pochybnost: při pozorném a předem nezaujatém pohledu bráním se “globálnímu” čtení, a s pomocí detailního přiblížení tahů pera, jimiž je vytvořeno domnělé písmeno *o* v příjmení *Komensky*, zjišťujeme, že lze toto písmeno přinejmenším stejně oprávněně číst jako *a*, tedy že příjmení by se mohlo číst jako *Kamensky*. Proti čtení tohoto písmene jako *a* lze namítnout snad jen to, že zde není svázáno s následujícím *m*, čímž se liší od *a* v předcházejícím slově *Joannis*, kde je *a* k následujícímu *n* jasně připojeno. Pokud bychom tedy přistoupili na čtení *Kamensky* – a jsme tomu velmi nakloněni – znamenalo by to, že další úvahy o případném vlastnickém vztahu Komenského k muzejnímu exempláři *Atlas Marianus* by byly bezpředmětné. Abychom však nabyli takové jistoty, bylo by třeba prokázat existenci onoho předpokládaného vlastníka našeho tisku jménem *Joannes* resp. *Jan Kamenský*, a to se ani po průzkumu řady relevantních zdrojů zatím nepodařilo.

Další pochybnosti – jak už upozornil P. Mašek – vzbuzuje samotná forma příjmení ve zkoumaném vlastnickém přípisu: Komenský se podepisoval resp. sám sebe označoval nejčastěji jako *Comenius*, což pochopitelně plynulo z toho, že písemně komunikoval většinou v latině, daleko méně v jiných jazycích. V latinské komunikaci také leckdy užil varianty (podle místa rodiště) *Nivanus*, *Nivnicensis*,

někdy i jiné (např. *Hunnobrodensis*), ale nikdy, pokud víme, české verze *Komenský*: té užil, případně byl jinými tak jmenován, zřídka, a to výhradně v českých, příp. polských textech.⁵

Ve skeptickém přístupu k uznání vlastnického vztahu Komenského k muzejnímu tisku nás dále utvrzuje skutečnost, že není znám žádný jiný příklad toho, že si Komenský označoval své knížky tímto způsobem (*Ex libris ...*) resp. že si vůbec své knížky nějak označoval⁶; ostatně o tom, co měl ve své vlastní knihovně, se můžeme jen domýšlet, neboť jak známo přišel o svou knižní sbírku v životě hned dvakrát – při požáru Fulneku v roce 1623 a při zkáze Lešna v dubnu 1656. Během následujícího amsterodamského pobytu v letech 1656–1670, kam by hypoteticky mohla spadat případná akvizice třetího vydání Gumpfenbergova Mariánského atlasu (1657), si sice Komenský pravděpodobně vybudoval knihovnu novou, ale ani o ní nic bližšího nevíme.

Nevíme-li nic o obsahu Komenského vlastní knihovny, tedy ani podrobnosti o jeho osobních knižních akvizicích, máme naopak docela dobrý přehled o tom, čím se zabýval, co studoval: o tom samozřejmě vypovídá především jeho publikační činnost z daného období, ale i korespondence, a v neposlední řadě jeho osobní náčrty a poznámky (tj. *Clamores Eliae*).⁷ Tak bez ohledu na otázku pravdivosti či snad dokonce autentičnosti vlastnického přípisu na titulním listě publikace *Atlas Marianus* můžeme alespoň zjistit, zda a do jaké míry se zabýval mariánským kultem, tedy zda by bylo představitelné, že by si takovou publikaci pořizoval do osobního vlastnictví.

Je třeba si uvědomit, že Amsterdam té doby byl mimo jiné jedním z center působení protestantských intelektuálních elit a že tam stěžejně zasahoval nějaký vliv či aspoň nějaké hlubší povědomí o projevech barokní zbožnosti, která tehdy vzkvétala v katolické Evropě. Pokud takové projevy, jako právě třeba různé formy zobrazování a uctívání Panny Marie, byly tématem, pak spíše okrajově v rámci teologického diskursu týkajícího se postavení Matky Kristovy v dějinách spásy.⁸ O těchto otázkách ovšem psal a polemizoval i Komenský, nejspíše asi ve spise *A dextris et sinistris*, kde odmítá „popírače“ Kristova lidství a jako argument mj. zdůrazňuje pravé, tj. opravdu lidské mateřství Mariino, tudíž pravé, lidské synovství Kristovo (*A dextris 1662*). Jinak se mariánské úcty dotýká jen ojediněle a ovšem kriticky v raném *Retuňku*: prohlašuje, že je nepatřičné vyzývat Marii a modlit se k ní (*Retuňk 1617, kap. VIII, edice s. 73*), a jinde v souvislosti s jedním známým případem odsuzuje zneužívání mariánské úcty k vymítání ďábla (*Retuňk 1617, kap. XXI, edice s. 159n.*). Jindy je to podle něj *Modlařství řeků i latiníků v činění pocty Marii Panně (Lasický 1649, Suma*

⁴ Viz např. příspěvek z r. 1670 k Bratrským privilegiím (faksimile je např. v publikaci J. V. Klíma (red.), Jan Amos Komenský, soubor statí o životě a díle učitele národů. Praha 1942, s. 216), nebo jeho známou vlastnoruční sebeidentifikaci *Jan Amos Segeš Nivnický, po otci nazvaný Komenský* v *Clamores Eliae II*, Škartý, 137d. In: DJAK, sv. 23, Praha 1992, s. 187 (reprodukce je např. v BLEKASTAD 1970, s. 892; fotokopie je dostupná v knihovně komeniologických studií Filosofického ústavu AV, inv.č. 941, foto č. 259).

⁵ O problematice Komenského příjmení, hlavně v souvislosti s určením místa jeho narození, viz zejména ŠKARKA 1967; nověji VYSKOČIL 1990; VYSKOČIL 1991; VYSKOČIL 1992.

⁶ Známý je jeho vlastnoruční majitelský záznam či přesněji zpráva o koupi (ze 17.1.1614, Heidelberg) v Koperníkově autografu *De revolutionibus orbium caelestium* (Biblioteka Jagiellońska, Kraków, sign. 10.000).

⁷ Z jeho tzv. vlastního životopisu také víme, že mu byly amsterodamskou městkou radou svěřeny klíče k městské knihovně (*Continuatio admonitionis fraternae* 128), a hlavně jeho polemiky se sociálními prozrazují, jak intenzivně tohoto přístupu k pramenům využíval.

⁸ Jedním z nejnovějších příspěvků k tématu bratrské teologie je Atwoodova obsáhlá práce *The Theology of the Czech Brethren from Hus to Comenius* (ATWOOD 2009).

Knihy třetí), latinsky *Idololatria Graecorum Latinorumque in cultu Mariae* (Lasitius 1649, *Argumentum libri tertii*). Z uvedených, byť zcela drobných zmínek je zřejmý a v protestantském prostředí nijak překvapující postoj: Maria je skutečná panenská Matka Kristova, je první z lidí svou ctností, poslušností vůči Božimu slovu a pokorou, ale nemá účast na božství a na vykupitelském díle v tom smyslu, že by jí smělo náležet vzývání, modlitba a úcta, jaká přísluší jen Bohu resp. božským osobám.⁹

Atlas Marianus, představující primárně soupis mariánských tzv. milostných obrazů, není teologickým spisem, ale konkrétně postihuje jeden praktický aspekt mariánského kultu, jímž je zobrazování Matky Kristovy a postoj úcty k jejím obrazům; a toho se bytostně týká polemika o náboženských obrazech a zobrazování Boha a svatých obecně a o roli těchto předmětů v náboženské praxi uctívání, vedená napříč staletími jak mezi konfesemi, tak uvnitř jich samých. *Pro bratrské i kalvinistické teology je náboženský obraz modlou, falešným, nedokonalým, nepravdivým zpodobněním Boha, Panny Marie či svatých, který člověka vede k jednomu z nejtěžších hříchů – modloslužbě, již se člověk dopouští tím, že na obraz přenáší úctu a víru náležející Bohu, případně se mylně domnívá, že jej posvěcuje prostřednictvím liturgických úkonů* (Šroněk 2011, s. 12). Zde Komenský zřetelně zaujímal tradiční a vícekrát oficiálně potvrzený postoj Jednoty bratrské, podle něž je v duchu biblických vyjádření zakázáno vytvářet náboženské obrazy a klanět se jim; všechny výtvoři snažící se zpodobnit Boha či božské osoby, světce, a s nimi i Marii (i když tu snad výslovně nikde neuvádí), jsou modloslužebnými předměty urážejícími Boha, jako takové nejsou dovoleny a ty existující je třeba odstranit. *Chrámů napravení v tom bude, abyšete je od poskvrn modlářských vyčistili, a abyšete je znovu posvětili... Tak chrámy od modlářství a pověr vyčistíte, potřebí bude znovu je posvětit* (Haggaeus, kap. XXVII). Jeho odpor proti používání obrazů v náboženské praxi je jednoznačný a bezpochyby ho lze vztáhnout i na mariánské obrazy. Pokud se nám zdá jeho pozdější přístup (podobně jako obecně v protestantských kruzích¹⁰) mírnější, když totiž připouští *malby, které mohou připomenout něco zbožného k pochopení Písma svatého ...*, pak nelze přehlédnout jeho výhradu, že *Jejich užívání lze tedy dovolit ani ne tak ve veřejných chrámech, ale daleko spíše v soukromých posluhárnách nebo také v biblických knížkách*, přičemž trvá na tom, že *Pokud jde o zobrazení Boha, ať není neviditelné božství představováno žádnou viditelnou podobou, ... Budiž nám tedy vzdálena ona profanace, která zobrazuje neviditelné božství hmotnou podobou* (*Panorthosia*, kap. XXIII, par. 25). Jeho kritika zobrazování Panny Marie, ale hlavně uctívání takových obrazů a vzývání Marie se tím evidentně neruší.¹¹

Už samotný výskyt takových míst v Komenského textech a hlavně jejich vlastní obsah nás, ať už přímo či nepřímo, může jenom utvrdit v předpokladu, že Komenský

v postoji k mariánské úctě, či konkrétně k zobrazování Panny Marie, rozhodně nevybočoval z tradičního stanoviska bratrského. To, že dal svůj postoj občas najevo, nás však ještě nepřesvědčuje o tom, že by tento pro něj odsouzený projev katolické zbožnosti byl předmětem jeho soustředěného zájmu a systematického studia do té míry, aby si opatřil právě tak výrazný dokument mariánské úcty, jakým je *Atlas Marianus*, do své osobní knihovny, natož aby písemně potvrdil jeho vlastnictví.

Připočteme-li k tomu i výše uvedené poznatky plynoucí z rozboru samotného vlastnického přípisu, máme za vysoce pravděpodobné, že muzejní tisk *Atlas Marianus* nepochází z knihovny J. A. Komenského. Případné zodpovězení otázky, kdo a proč vepsal do publikace tento zavádějící vlastnický přípisek, by míru pravděpodobnosti našeho závěru nijak neumenšilo, naopak by to celou situaci osvětlilo. A konečně, pokud bychom trvali na čtení *Kamensky*, k němuž se velmi přikláníme (viz výše), a podařilo by se identifikovat osobu nesoucí toto příjmení a přicházející v úvahu jako vlastník našeho tisku, náš závěr, že Komenský nemá s touto knížkou nic společného, by se proměnil v jistotu.¹²

Seznam literatury:

A DEXTRIS 1662: Johannes Amos Comenius, *A dextris et sinistris, hoc est Pro fide in Christum Deum hominem cum Marcioniticis deliriis (humanitatem Christi abnegantibus) lucta*. Amsterdam 1662.

ATWOOD 2009: Craig D. Atwood, *The Theology of the Czech Brethren from Hus to Comenius*. University Park, Pennsylvania State University Press 2009.

BLEKASTAD 1970: Milada Blekastad, *Comenius. Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo-Praha 1970.

ČTYŘI VYZNÁNÍ 1951: Čtyři vyznání. *Vyznání augsburské, bratrské, helvetské a české, se čtyřmi vyznáními staré církve a se čtyřmi články pražskými*. Praha 1951.

DJAK: *Dílo J. A. Komenského – Opera omnia*. Praha 1969 – HAGGAEUS: Jan Amos Komenský, *Haggaeus redivivus, to jest Křesťanských vrchností, kněží Páně a všeho pobožného lidu ... horlivé a vroucí jménem Božím napomenutí*. In: DJAK, sv. 2, 1971, s. 291–368.

HEAL 2007: Bridget Heal, *The Cult of the Virgin Mary in Early Modern Germany. Protestant and Catholic Piety, 1500–1648*. Cambridge 2007.

LASICKÝ 1649: Jan Amos Komenský, *Historie o původu Českých bratří Jana Lasyckého kniha osmá ... Léta 1649*. In: DJAK sv. 9/II, v tisku.

LASITIUS 1649: Johannes Amos Comenius, *Johannis Lasitii Nobilis Poloni Historiae de origine et rebus gestis Fratrum Bohemicorum liber octavus ... Anno 1649*. In: DJAK sv. 9/II, v tisku.

MAŠEK 1992: Petr Mašek, *Atlas Marianus a J. A. Komenský*. Čtenář, měsíčník pro knihovny, roč. 44, č. 3 (1992), s. 108–109.

⁹ Viz ustanovení o úctě k Panně Marii a svatým v reformačních konfesích (přehledně v překladech ČTYŘI VYZNÁNÍ 1951); o skutečné praxi mariánské úcty v protestantském prostředí Německa viz HEAL 2007.

¹⁰ K rozdílu, ba sporům o statut Panny Marie, její zobrazování a způsob uctívání mezi různými reformačními směry, ale i regionálními tradicemi na příkladu Německa viz HEAL 2007, zejména kap. 3: *Confessional frictions and the status of the Virgin* (s. 116nn.).

¹¹ Podrobně viz zejména: ŠRONĚK 2011, s. 18, 49n., 134n.

¹² Za cenné informace k tématu děkuji kolegovi Mgr. Tomáši Havelkovi, Ph.D.

PANORTHOSIA: Jan Amos Komenský, *Obecné porady o nápravě věcí lidských část šestá, Panorthosia*. In: *Obecná porada o nápravě věcí lidských III*, Praha 1992, s. 253–461.

RETUŇK 1617: Jan Amos Komenský, *Retuňk proti Antikristu a svodum jeho, ... podaný od jednoho z milovníků Ježíše Krista ... sepsaný leta Páně 1617*. In: *DJAK*, sv. 2, 1971, s. 7–287.

ŠKARKA 1967: Antonín Škarka, *Nové poznatky o Komenškého rodišti, rodě i díle*. "Jan Amos Segeš Nivnický, po otci nazvaný Komenský". *Listy filologické*, roč. 90, č. 3 (1967), s. 297–315.

ŠRONĚK 2011: Michal Šroněk, *Náboženský obraz v teorii a praxi radikální reformace v předbělohorských Čechách* [habilitační práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích] 2011. Dostupné z: <https://is.muni.cz/do/rect/habilitace/>

VYSKOČIL 1990: František Vyskočil, *Jan Amos Komenský. Kapitoly o jeho předcích, rodičích, příbuzných a místě narození*. Brno 1990.

VYSKOČIL 1991: František Vyskočil, *J. A. Komenský. O jeho předcích, rodičích a místě jeho narození*. *Studia Comeniana et historica*, roč. 21, č. 45 (1991), s. 63–92.

VYSKOČIL 1992: František Vyskočil, *Jan Amos Komenský. Nové poznatky o jeho rodě a rodišti*. *Časopis Matice Moravské*, roč. 111, č. 1 (1992), s. 95–111.

Summary

COMENIUS AND GUMPPENBERG'S *ATLAS MARIANUS*

A note written by hand *Ex libris Joannis Komensky* can be read at the bottom of the title copperplate of the *Atlas*

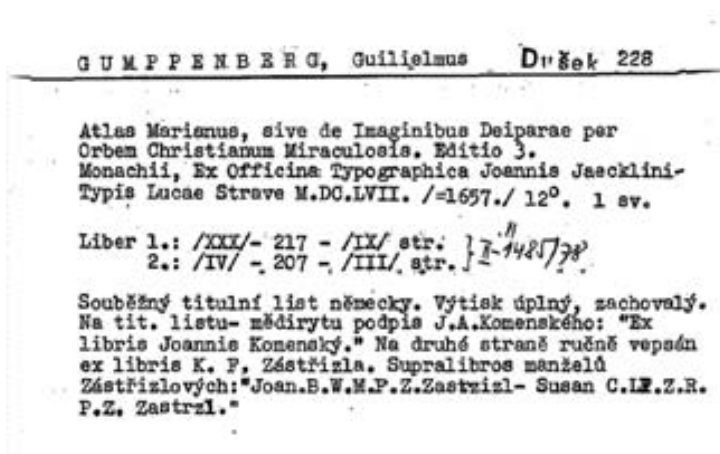
Marianus by Wilhelm Gumpfenberg (3. ed., 1657, the National Museum Library, shelfmark Dušek 228).

But it seems to be very improbable that Johann Amos Comenius, bishop of the Unity of the Brethren, would have been in possession of a book so much typical for baroque Marian veneration, listing an immense series of so called mercy images of the Virgin Mary, and mapping the most popular sites of Marian devotion through Catholic Europe.

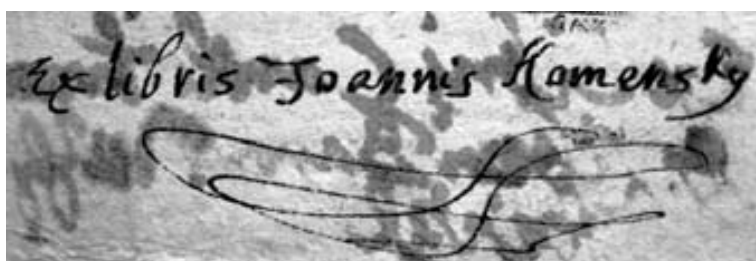
Having examined, character by character, the inscription mentioned above, one can conclude, first of all, that it certainly wasn't written by the hand of Comenius himself. Secondly, in our opinion the correct reading of the surname should be *Kamensky*, so Comenius himself as a possessor of the book might be out of question. Thirdly, Comenius himself most probably never used Czech form of his own surname *Komenský* in Latin texts, but mostly *Comenius*, if not sometimes some other Latin variants. And, finally, there is no evidence, by our knowledge, that he marked his own books inscribing in them *Ex libris*, if he did it at all.

The practice of Marian piety as well as the veneration of the saints in general, mainly with regard to devotional pictures, was criticised, even prohibited in the Protestant denominations at that time, the Unity of the Brethren being no exception. Several mentions or admonitions concerning such *idolatry* can be found in the works of Comenius, but by no means can be stated his deeper and continual interest or systematic study of it, to the extent that it would have led him to incorporate such document of the Marian devotional practice into his personal collection.

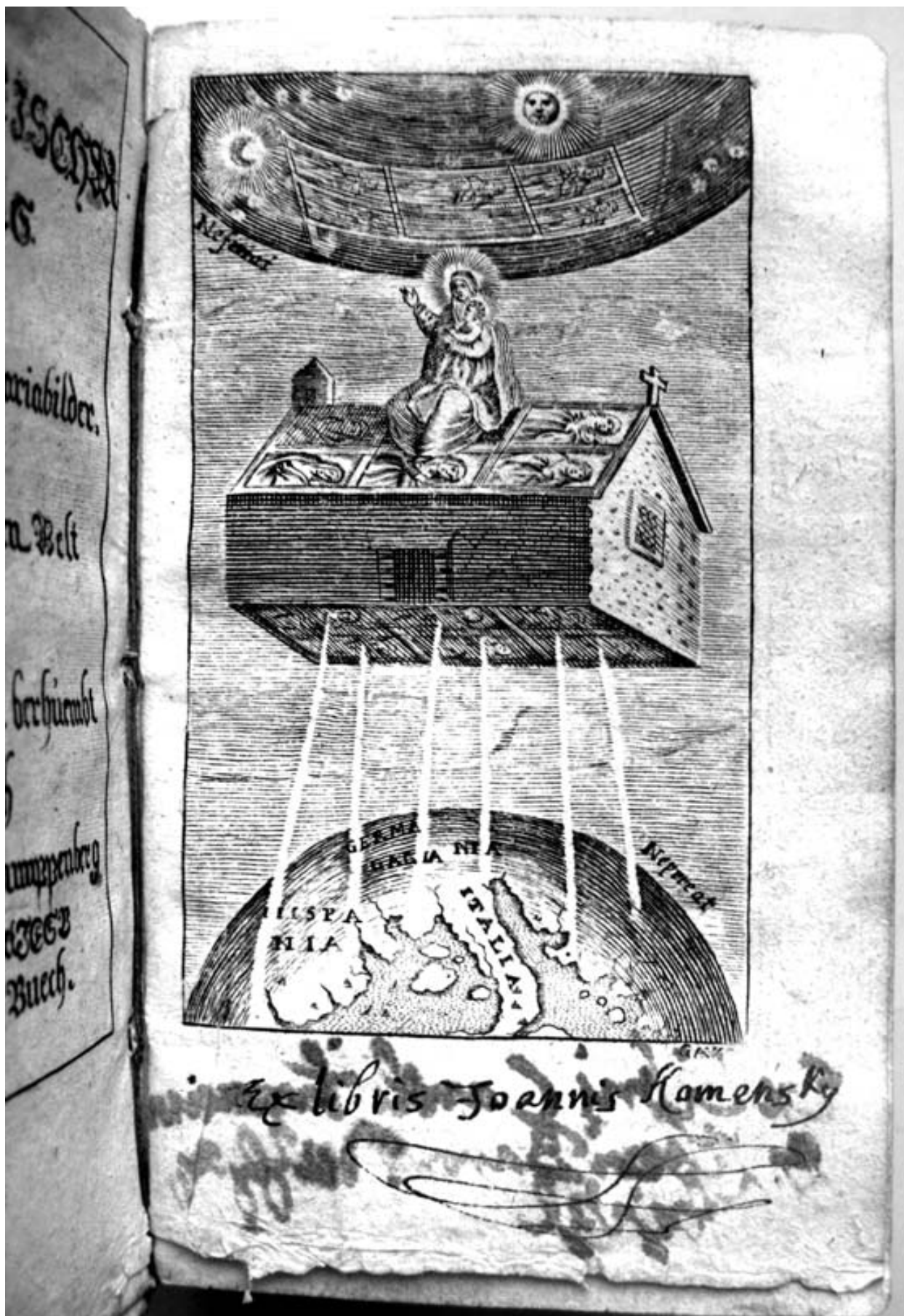
To conclude, it is highly probable that the National Museum Library's exemplar of *Atlas Marianus* wasn't in possession of Comenius.

Gumpfenberg, *Atlas Marianus*, 1657, Knihovna Národního muzea, sign. Dušek 228, katalogizační záznam s informací o vlastnickém připsku, zdroj: <http://nris.nkp.cz/Katalog.aspx?sigla=ABA010&katkey=KNMKCT>, záz. č. 928

Gumpfenberg, *Atlas Marianus*, 1657, Knihovna Národního muzea, sign. Dušek 228, titulní mědirytina, detail vlastnického připsku. Foto Oddělení rukopisů a starých tisků Knihovny NM

Gumpfenberg, *Atlas Marianus*, 1657. Knihovna Národního muzea, sign. Dušek 228, titulní mědirytina s vlastnickým přípisem na dolním okraji. Foto Oddělení rukopisů a starých tisků Knihovny NM